

MIASTECZKA WSCHODNIEGO PODOLA: RÓŻNORODNOŚĆ I SPECYFIKACJA STRUKTUR KRAJOBRAZOWYCH, KLASYFIKACJA

Grygoriy Denysyk

Doktor habilitowany nauk o Ziemi, profesor, kierownik katedry geografii,
Winnicki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Michała Kotsyubynskiego, Ukraina
e-mail: grygden@ukr.net, orcid.org/0000-0002-0941-9217

Volodymyr Volovyk

Doktor habilitowany nauk o Ziemi, profesor,
Winnicki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Michała Kotsyubynskiego, Ukraina
e-mail: wolovyk@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8663-0342

Iryna Buriak-Habrys

Aspirant, Winnicki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny
im. Michała Kotsyubynskiego, Ukraina
e-mail: iren_buryak@ukr.net, orcid.org/0000-0002-8556-9700

Vladyslav Kikavets

Aspirant, Winnicki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny
im. Michała Kotsyubynskiego, Ukraina
e-mail: vladkikavets@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3993-9165

Krzysztof Skowron

MA, Polonia University in Czestochowa, Interdisciplinary Faculty, Poland
e-mail: kskowron@ap.edu.pl, orcid.org/0000-0002-2594-410X

Adnotacja

Przeprowadzone badania krajobrazów miasteczek umożliwiają uzyskanie wiarygodnych naukowo wyników: stwierdzono, że w procesie poznawania krajobrazów miasteczek, naukowcy, geografowie i przyrodnicy nie poświęcali temu wystarczającej uwagi. Okazuje się, że cechy regionalne i oryginalność krajobrazów miejskich Wschodniego Podola wynikają z regionalnych różnic przyrodniczych i krajobrazowych badanego regionu oraz dostępnej różnorodności typów przyrodniczych stanowisk, z przewagą w strukturze krajobrazów miejskich o najbardziej dynamicznym nachyleniu, historię powstawania i specyfikę rozwoju gospodarczego na przestrzeni wieków, które doprowadziły do obecności i ukształtowania się nowoczesnych, w większości niskich (jedno-, dwu-) krajobrazów miasteczek, na tle których wyróżniają się wyraźnie krajobrazy religijne, obronne i krajobrazowo-antropogeniczne wodne. Klasyfikacja i typologia krajobrazów miasteczek według genezy i typów działalności gospodarczej odrębnego regionu – Podola Wschodniego. Inżynierne krajobrazy i systemy krajobrazowo-technogeniczne, stanowiące podstawę krajobrazów miejskich, mają w większości przypadków kluczowe znaczenie dla określenia cech ich funkcjonowania. W zależności od regionalnego zróżnicowania krajobrazowego, krajobrazy miejskie klasyfikuje się jako struktury azonowe, częściowo, strefowo-azonowe, krajobrazowych struktur.

Słowa kluczowe: Miasteczko, Wschodnie Podole, systemy inżynierii krajobrazu, systemy krajobrazowo-technogeniczne, różnorodność, klasyfikacja.

DOI: <https://doi.org/10.23856/4025>

1. Wstęp

Analiza analityczna źródeł literackich i kartograficznych pochodzących z badań historyczno-geograficznych krajobrazów miasteczek pokazuje, że ich struktura krajobrazowa ma głębokie korzenie genetyczne. Jednak w porównaniu z krajobrazami miasteczek Podola, zwłaszcza wschodniego, jest on znacznie mniej zbadany. Największy wkład w proces poznawania struktury krajobrazów miasteczek Podola wnieśli L. I. Voropay i M. M. Kunytsa (*Voropay, 1982*), Wschodnie Podole – G.I. Denysyk (*Denysyk, 2006; Denysyk, 2014*) i V.M. Volovyk (*Volovyk, 2011; Volovyk, 2013*). Badania przeprowadzone w drugiej połowie XX wieku wymagają znaczących uzupełnień z kilku powodów:

- strukturę krajobrazów miejskich w szczególności Podola Wschodniego, autorzy rozważali jedynie w kontekście ogólnej wiedzy o klasie krajobrazów miejskich, a nie o jej poszczególnych typach;

- uwzględniono tylko częściowo lokalne i regionalne cechy naturalnych typów obszarów, które mają istotny wpływ na kształtowanie miejskich krajobrazów, w szczególności Pobuże i Naddniestrze;

- nie zwraca się należytej uwagi na wpływ czynników antropogenicznych na kształtowanie się struktury krajobrazu miasteczek Podola Wschodniego, w szczególności na występowanie w ich obrębie takich antropogenicznych typów terenów, jak równina stawowo-zalewowa, skalne podłoże, nieużytki przemysłowe i pustki, a także szereg różnych trakcji i facji antropogenicznych;

- niezbadane elementy infrastrukturalne krajobrazu miasteczka, które są z nimi ściśle powiązane, ale mogą funkcjonować oddzielnie i stopniowo tworzyć podmiejski obszar odrębnego miasteczka Wschodniego Podola: sanatoria, obozy rekreacyjne, różne zakłady przemysłowe, gospodarstwa rolne, a nawet obiekty sakralne.

2. Różnorodność i specyfika struktur krajobrazu

Wszystkie miasta Wschodniego Podola (rys. 1) na czas, są ukształtowane i funkcjonują w dolinach rzecznych. W ich strukturze krajobrazowej nadal wyraźnie widoczne są niemal wszystkie typy obszarów przyrodniczych, charakterystyczne dla dolin rzecznych Podola Wschodniego i powstające na ich podstawie antropogeniczne zespoły krajobrazowe.

Struktura współczesnych krajobrazów miasteczek (rys. 2) Wschodniego Podola jest rodzajem „symbiozy” inżynieryjno-technicznych nadrzędnych krajobrazów miasteczek oraz krajobrazowo-technicznych (*Lavryk, 2015*). Bardziej szczegółowo jest to znane z ich analizy krajobrazu. Specyfika współczesnego funkcjonowania miejskich systemów krajobrazowo-technicznych jest w dużej mierze zdeterminowana specyfiką dawnej budowy, która przejawia się obecnie. Przyczyną powstania krasu antropogenicznego są zmienione podłoże litogeniczne (podziemne wydobywanie, tunele, piwnice). W niektórych częściach miasteczek dochodzi do osiadania gleby lub tworzenia się lejów i przepaści. Nowoczesny układ urbanistyczny miasteczka dostosowany jest do jego dawnego stylu architektonicznego.

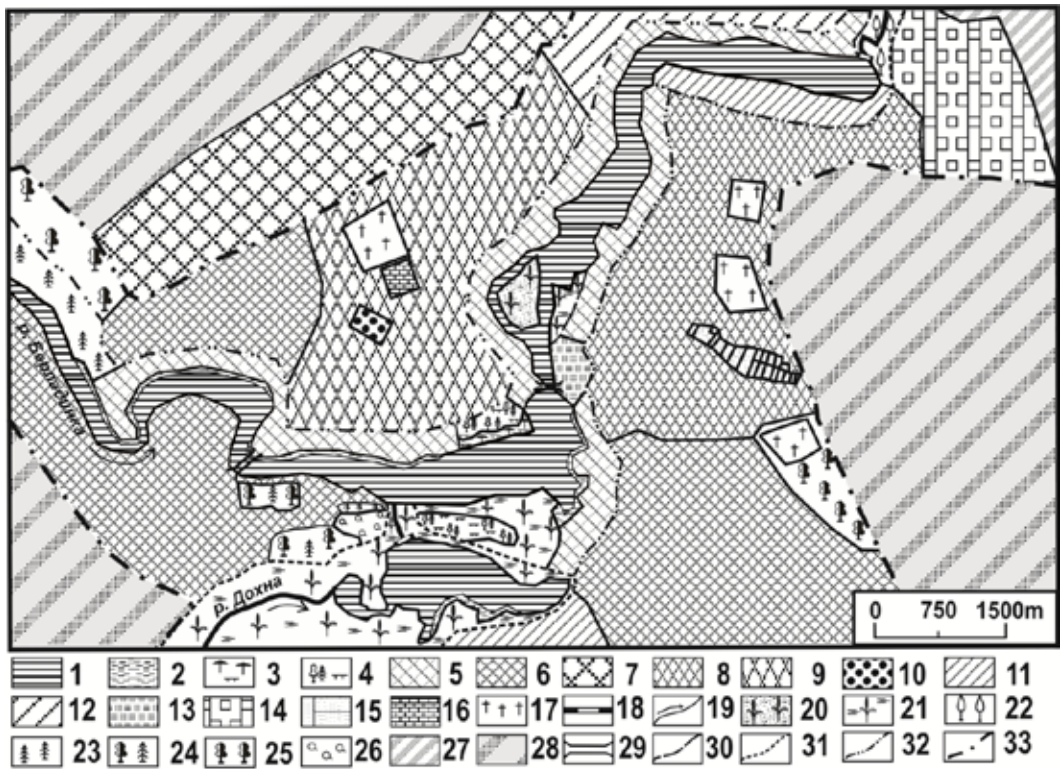
Dopełnienie dzielnic i ulic nowymi konstrukcjami inżynieryjnymi nie powinno tworzyć ostrego kontrastu czasowego. W obecności skutecznej jednostki sterującej w krajobrazie miasteczka systemów krajobrazowo-technicznych mikrokomórki można aktualizować i rozszerzać. Stają się miejscem pielgrzymek turystów lub wiernych, budowy dużych przedsiębiorstw

przemysłowych, ważnych węzłów komunikacyjnych. W takich miejscowościach ulepszana jest infrastruktura: poprawiana jest nawierzchnia dróg, odnawiane są zabytki historyczne i kulturowe, powstają sklepy, stacje benzynowe, hotele i restauracje.

Rys. 1 Miasteczka Wschodniego Podola

Zróżnicowanie wysokościowe typów stanowisk przyrodniczych ma szczególne, niekiedy kluczowe znaczenie w kształtowaniu struktury krajobrazu miasteczek Podola Wschodniego (rys. 3). Częściej zdarza się to w miasteczkach Naddniestrza (rys. 4).

Rys. 2 Struktura krajobrazu miasta Bershad (region Winnica)
w dolinach rzek Berladinka i Dohna.

Za (Lavryk, 2015) z dodatkiem autorów

Krajobrazy miejskie. Miasteczkowe. Wodno-rekreacyjne. Równina zalewowa stawu. Trakty: 1 – centralna głęboka woda (głębokość 2,5-3 m, aktualna prędkość nurtu 0,1 m/s) do łowienia; 2 – ławice przybrzeżne o głębokości do 1 m, porośnięte roślinnością wodno-błotną do wędkowania. **Taras zalewowy.** Uroczyska: 3 – płaskie piaszczysto-gliniaste nawierzchnie z roślinnością łąkowo-trawiastą na glebach łąkowych pod plażami miejskimi. **Ogrodowo-parkowe. Taras zalewowy.** Uroczyska: 4 – płaskie piaszczysto-gliniaste nawierzchnie pod nasadzeniami ogrodowo-parkowymi, ścieżki asfaltowe, ścieżki i miejsca odpoczynku na jasnoszarych i szarych glebach bielcowych. **Niskopiętrowe. Taras zalewowy.** Działki: 5 – nachylone (10-12°) nawierzchnie piaszczysto-gliniaste pod niskimi budynkami mieszkalnymi, ogrodami, ścieżkami i drogami na jasnoszarych i szarych glebach bielcowych. **Stokowe.** Działki: 6 – niskie (4-5°) powierzchnie leśne pod niską zabudową mieszkalną, zagrody, ścieżki i autostrady na glebach bielcowych jasnoszarych i szarych. **Płakorne.** Działki: 7 – płaskie powierzchnie leśne pod niską zabudową, zagrody, szlaki i autostrady na czarnoziemach bielcowych. **Różnopiętrowe. Stokowe.** Działki: 8 – lekko nachylone (4-5°) powierzchnie leśne pod wielokondygnacyjnymi budynkami mieszkalnymi, zagrody, traktami i drogami na glebach bielcowych jasnoszarych i szarych. **Wielopiętrowe. Stokowe.** Działki:

9 – nisko nachylone ($5-6^\circ$) nawierzchnie leśne pod wielokondygnacyjnymi budynkami mieszkalnymi, zieleń, place zabaw, ścieżki i drogi na jasnoszarych i szarych glebach bielicowych; 10 – płaski teren leśny, porośnięty roślinnością mezokserofityczną na glebach bielicowych jasnoszarych i szarych, zajmowany przez boisko sportowe. **Ogrodowe. Taras zalewowy.** Uroczyska: 11 – lekko nachylone ($5-6^\circ$) piaszczysto-gliniaste powierzchnie pod ogrodami na jasnoszarych i szarych glebach bielicowych. **Stokowe.** Uroczyska: 12 – lekko nachylone ($3-5^\circ$) powierzchnie leśne pod ogrodami na jasnoszarych i szarych glebach bielicowych. **Właściwie przemysłowe. Taras zalewowy.** Działki: 13 – płaska powierzchnia piaszczysto-gliniasta, zajmowana przez gorzelnię oraz zieleń na glebach bielicowych jasnoszarych i szarych. **Stokowe.** Działki: 14 – lekko pofałdowana powierzchnia lasu, zajmowana przez nieczynną cukrownię i plantacje zielone na glebach bielicowych jasnoszarych i szarych; 15 – słabo pofałdowana powierzchnia lasu, otoczona ziemnymi tamami, zajmowana przez osadniki przemysłowe. **Garaże. Stokowe.** Działki: 16 – teren leśny o niskim nachyleniu ($3-5^\circ$), porośnięty roślinnością mezokserofityczną na glebach bielicowych jasnoszarych i szarych, zajmowany przez garaże. **Cmentarze. Stokowe.** Działki: 17 – mikro-pagórkowate powierzchnie gliniaste, zajmowane przez cmentarze, chodniki i tereny zielone na jasnoszarych i szarych glebach bielicowych.

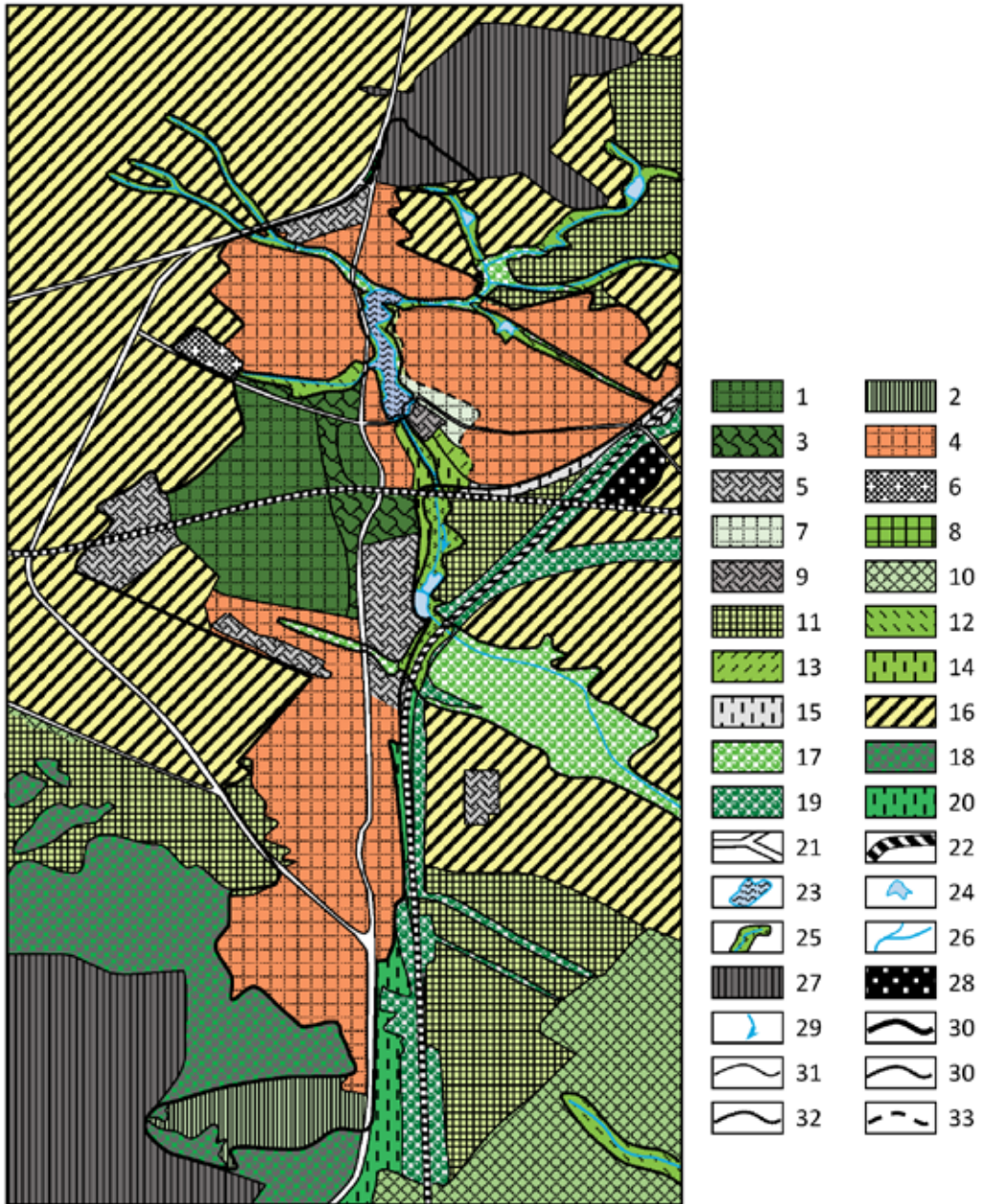
Krajobrazy wodne. Kanały. Uroczyska: 18 – naturalna antropogeniczna rzeka Dohna (głębokość do 1 m, szerokość 1,5-3,5 m, prędkość przepływu rzeki – 0,2 m/s); 19 – nierówna aluwialna powierzchnia wału wyspy o długości 450 m, szerokości 230 m, porośnięta roślinnością trzcinową na podmokłych glebach łąkowych; 20 – zapory żelbetowe wodonośne o kształcie trapezu, porośnięte chwastami. **Równiny zalewowe.** Uroczyska: 21 – płaskie wilgotne nawierzchnie gliniaste porośnięte szuwarami na glebach bagiennych łąkowych.

Krajobrazy leśne. Pochodne. Równiny zalewowe. Uroczyska: 22 – płaskie, gliniaste powierzchnie porośnięte wierzbą białą, jesionem klonowym i inną roślinnością krzewiastą na glebach łąkowych. **Taras zalewowy.** Uroczyska: 23 – płaskie piaszczysto-gliniaste powierzchnie porośnięte plantacjami iglastymi na glebach bielicowych jasnoszarych i szarych. **Stokowe.** Uroczyska: 24 – lekko nachylone ($3-5^\circ$) powierzchnie piaszczysto-gliniaste, porośnięte plantacjami iglastymi i grabowo-dębowymi na glebach bielicowych jasnoszarych i szarych; 25 – lekko nachylone ($3-5^\circ$) powierzchnie piaszczysto-gliniaste, porośnięte plantacjami iglastymi i grabowo-dębowymi na glebach bielicowych jasnoszarych i szarych; 26 – mikro-pagórkowate piaszczysto-gliniaste powierzchnie z rzadkimi lasami na jasnoszarych i szarych glebach bielicowych.

Krajobrazy rolnicze. Pole. Stokowe. Uroczyska: 27 – nachylone ($10-12^\circ$) powierzchnie leśne objęte płodozmianem na glebach bielicowych jasnoszarych i szarych. **Plakorne.** Uroczyska: 28 – płaskie powierzchnie lasów pod płodozmianem na czarnoziemach bielicowych.

Krajobrazy drogowe. Autostrady. Beton asfaltowy. Równina zalewowa stawu. Systemy inżynierskie i techniczne: 29 – żelbetowe odcinki mostów o szerokości jezdni 9-14 m na 4 podporach w korycie rzeki.

Granice typów miejscowości. Naturalne: 30 – zalewowa i zalewowo-tarasowa; 31 – równina zalewowa i skarpa; 32 – taras zalewowy i skarpa; 33 – stok i płakornego. **Antropogeniczne:** 34 – równina zalewowa stawu. **Uroczyska:** 35 – uroczysko antropogeniczne (stanowiska antropogeniczne). **Inne oznaczenia:** 36 – nazwy rzek; 37 – kierunek przepływu rzeki.

Rys. 3. Zróżnicowanie wysokościowe zespołów krajobrazowych w miasteczku Kalinówka

Krajobrazy mieszkalne. Miasteczkowe. Tarasowo-zalewowe. Wielopiętrowe. Uroczyska: 1 – budynki wielokondygnacyjne na płaskich, aluwialnych powierzchniach z

modyfikowanymi czarnoziemami, głównie asfaltowymi; 2 – nawierzchnie aluwialne ze zmodyfikowanymi glebami czarnoziemiu, w większości asfaltowe, zajmowane przez miasteczko wojskowe; 3 – nawierzchnie aluwialne ze zmodyfikowanymi glebami czarnoziemiu, w większości asfaltowane, zajmowane przez budynki administracyjne i obiekty handlowe. *Niskopiętrowe*. Uroczyska: 4 – powierzchnie aluwialne z glebami czarnoziemiu, zajmowane przez budowę indywidualną. *Przemysłowo-mieszkaniowe*. Uroczyska: 5 – płaskie aluwialne powierzchnie są asfaltowane i zajmowane przez obiekty przemysłowe. *Tańskie*. Uroczyska: 6 – płaska powierzchnia aluwialna z roślinnością łąkową na czarnoziemskich glebach bielcowych, zajmowana przez cmentarz. *Stokowe*. *Niskopiętrowe*. Uroczyska: 7 – nachylone stoki tarasu zalewowego zajmowane przez ciągłe pojedyncze budynki; 8 – silnie nachylone (50-60°) stoki tarasu zalewowego zajmowane przez zagrody. *Przemysłowo-mieszkaniowe*. Uroczyska : 9 – sztucznie wyrównane zbocza tarasu zalewowego, asfaltowane i zajęte przez obiekty przemysłowe. *Wiejskie*. *Taras zalewowy*. Uroczyska: 10 – lekko pofałdowane powierzchnie tarasu zalewowego, porośnięte czarnoziemami bielcowymi, zajmowane przez ciągłe pojedyncze zabudowania; 11 – powierzchnie aluwialne z glebami czarnoziemów, zajmowane przez działki ogrodowe.

Krajobrazy rolnicze. *Łąki i pastwisko*. *Równiny zalewowe*. Uroczyska: 12 – mokre nawierzchnie aluwialne z glebami łąkowymi, porośniętymi chwastami i trawami, częściowo wykorzystywane do wypasu. *Stokowe*. Uroczyska: 13 – silnie nachylone (50-60°) zbocza tarasu zalewowego porośnięte chwastami i trawami; 14 – nachylone (15-17°) zbocza tarasu zalewowego, porośniętego przez chwasty. *Taras zalewowy*. Uroczyska: 15 – lekko pofałdowane powierzchnie tarasu zalewowego, zajmowane przez roślinność trawiastą, częściowo wykorzystywaną do wypasu. *Polne*. *Taras zalewowy*. Uroczyska: 16 – zaorane, faliste powierzchnie z czarnoziemskimi glebami bielcowymi, zajmowane przez płodozmiian.

Lasowe. *Warunkowo naturalne*. *Równiny zalewowe*. Uroczyska: 17 – mokre nawierzchnie aluwialne z glebami łąkowymi, porośniętymi werbeną i olszą czarną. *Taras zalewowy*. Uroczyska: 18 – faliste powierzchnie aluwialne z jasnoszarymi glebami leśnymi, zajmowane przez lasy dębowe i grabowe; 19 – połowe pasy ochronne z glebami czarnoziemskimi na powierzchniach aluwialnych, obsadzone topolą, jaworem, klonem.

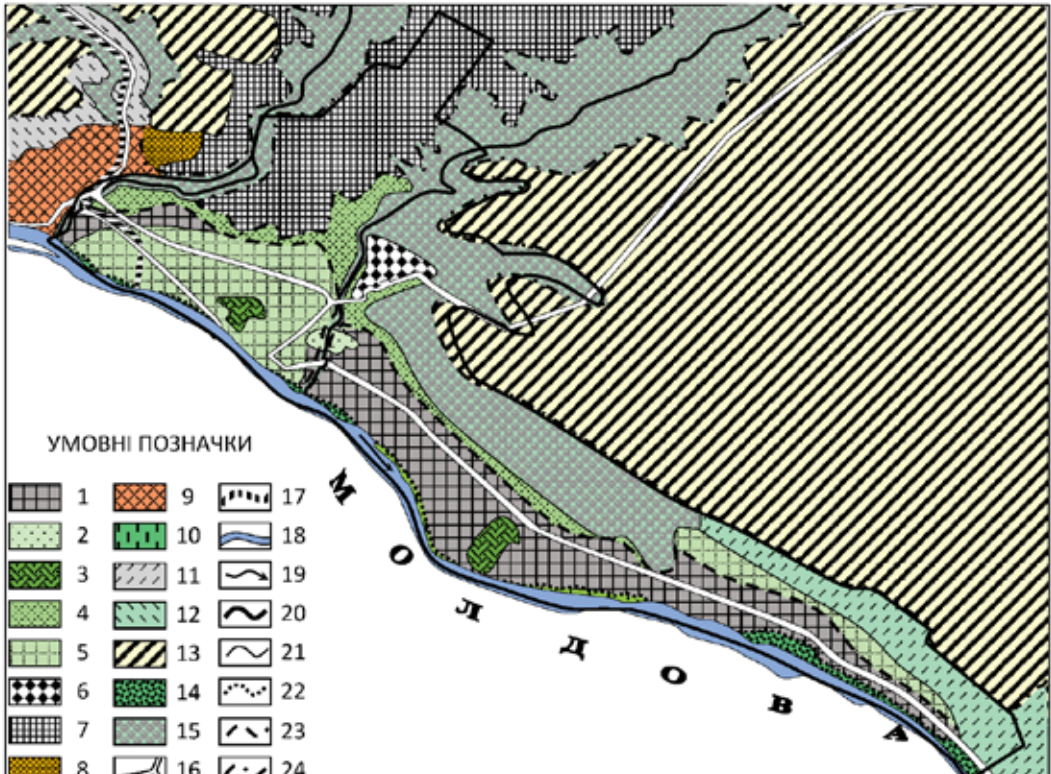
Krajobrazy drogowe. Uroczyska: 20 – zagłębienia przydrożne płytkie 0,5-0,7 m z trawiastymi stokami roślinnymi; 21 – drogi miejskie o masie asfaltowej; 22 – koleje.

Wodne krajobrazy antropogeniczne: Uroczyska: 23 – staw zbudowany na rzece Żherd, używany do kąpieli i wędkowania, czasem porośnięty trzciną; 24 – płytkie (do 3 metrów) sztuczne zbiorniki na terenach zalewowych; 25 – rzeki do 2 m szerokości i 1 m głębokości, porośnięte trzciną; 26 – koryto rzeki Żherd i jej dopływy.

Krajobrazy beligeryjne. *Taras zalewowy*. Okręgi: 27 – faliste aluwialne powierzchnie zajmowane przez jednostki wojskowe.

Inne oznaczenia: 28 – składowisko; 29 – kierunek rzeki; 30 – granice gmin.

Granice struktur krajobrazowych: 31 – uroczysk. Typy terenów: 32 – taras zalewowy i taras zalewowy, 33 – taras zalewowy i skarpa.

Rys. 4. Wysokościowe zróżnicowanie krajobrazów miasteczka Mohylów-Podolski

Krajobrazy mieszkalne. Miasteczkowe. Taras zalewowy. Wielopiętrowe. Uroczyska: 1 – budynki wielokondygnacyjne na płaskich, aluwialnych powierzchniach z modyfikowanymi szarymi glebami leśnymi, w większości utwardzone. *Ogrodowe-parkowe.* Uroczyska: 2 – faliste nawierzchnie aluwialne z szarymi glebami leśnymi z drzewami liściastymi i iglastymi, wąskie (do 2 m szerokości) ścieżki służące rekreacji ludności miejskiej. *Przemysłowe i mieszkalne.* Uroczyska: 3 – faliste nawierzchnie aluwialne są asfaltowane i zajmowane przez obiekty przemysłowe.

Stokowe. Niskopiętrowe. Uroczyska: 4 – strome, zalesione zbocza leśne z szarymi glebami leśnymi, zajmowane przez zagrody; 5 – nachylone zbocza leśne z szarymi glebami leśnymi, zajmowane przez ciągły indywidualny rozwój. *Tafalne.* Uroczyska: 6 – strome, częściowo zalesione zbocza z roślinnością łąkową na szarej glebie leśnej, zajmowane przez cmentarz.

Wiejskie. Plakorne. Uroczyska: 7 – faliste powierzchnie z szarymi glebami leśnymi, zajmowane przez działki ogrodowe; 8 – faliste powierzchnie z szarymi glebami leśnymi, zajmowane przez ciągłe pojedyncze budynki. *Stokowe.* Uroczyska: 9 – zbocza nachylone z glebami szarego lasu, zajęte przez ciągły indywidualny rozwój.

Krajobrazy rolnicze. Łąka i pastwisko. Równiny zalewowe. Uroczyska: 10 – mokre powierzchnie aluwialne z glebami łąkowymi, porośniętymi roślinnością zielną,

wykorzystywaną do wypasu. *Stokowe*. Uroczyska: 11 – strome zbocza leśne z wymytmymi szarymi glebami leśnymi, zajmowane przez roślinność trawiastą; 12 – nachylone (15-17°) zbocza leśne z szarymi glebami leśnymi, zajęte przez chwasty. *Polne. Plakorne*. Uroczyska: 13 – zaorane, faliste powierzchnie z szarymi glebami leśnymi, zajmowane przez płodozmian.

Lasowe. Warunkowo naturalne. Równiny zalewowe. Uroczyska: 14 – wilgotne nawierzchnie aluwialne z glebami łąkowymi, porośniętymi kamelią i olszą czarną. *Stokowe*. Uroczyska: 15 – stromy (18-25°) zbocza leśno-wapienne z silnie wymytmymi szarymi glebami leśnymi z lasami liściastymi.

Krajobrazy drogowe. Uroczyska: 16 – drogi miejskie o masie asfaltowej; 17 – koleje.

Inne oznaczenia: 18 – koryto Dniestru; 19 – kierunek rzeki; 20 – granice gmin.

Granice struktur krajobrazowych: 21 – uroczysk. Typy terenów: 22 – rozlewiska i terasy zalewowe; 23 – taras zalewowy i stokowy; 24 – stokowego i plakornego.

3. Klasyfikacja krajobrazów miasteczek Podola Wschodniego

Dużo uwagi poświęcono kwestii klasyfikacji w geografii i nauki o krajobrazie (*Volyvyk, 2013, Voropay, 1982, Grodzynsky, 2005, Denysyk, 1998, Lavryk, 2015, Marynych, 1985, Mylkov, 1973*), ale u naukowców nie ma jedynej myśli, a także podejść do klasyfikacji geograficznej. Obiekty są zbyt złożone i bardzo różnorodne. Dotyczy to zwłaszcza krajobrazów miejskich, w których struktura jest bardziej szczegółowo opracowana odnośnie obszarów miejskich i wiejskich, a nie zwraca się uwagi na krajobrazy miasteczek.

Podsumowując pojęcie „klasyfikacji” M. D. Grodzynskyi zauważa, że „klasyfikacja” to podział zbioru obiektów na podzbiory (klasy) na podstawie ich podobieństwa w wybranych cechach i ustalenie określonego miejsca dla każdego obiektu (*Grodzynskyi, 2005: 389*). Odnośnie klasyfikacji krajobrazów antropogenicznych F. M. Milkov zauważył, że: „Klasyfikacja krajobrazów antropogenicznych oznacza ich podział na grupy na jakichś podstawach – albo najbardziej znaczących w strukturze kompleksu, albo ważnych dla celów praktycznych. Może być wiele takich klasyfikacji” (*Milkov, 1973: 39*). Jednak uznanie i szerokie zastosowanie w praktyce badań naukowych uzyskały tylko dwie klasyfikacje F. M. Milkova – klasyfikacja krajobrazów antropogenicznych według ich treści i genezy, pozostałe są wykorzystywane w miarę potrzeb.

Zgodnie z genezą, krajobrazy miejskie należą do grupy stworzonych przez człowieka. Jest to szczególna grupa krajobrazów antropogenicznych, czyli stworzonych przy pomocy technologii od nowa, albo technologii za pomocą której człowiek odbudowuje jeśli nie wszystkie, to większość geokomponentów krajobrazów, zwłaszcza podłoża litogenicznego. Potwierdza to historia powstania i dalszego rozwoju wszystkich miasteczek Wschodniego Podola. Jednak szczegółowe badania historyczno-krajobrazowe większości z nich pozwalają stwierdzić, że w miasteczkach:

a) nie wszystkie geokomponenty, a nawet niektóre zespoły krajobrazowe są całkowicie przebudowane lub radykalnie zmienione (kamienne klify, mury, stromy zbocza);

b) radykalna zmiana w strukturze geokomponentów i zespołów krajobrazowych w miastach nie odbywa się tylko za pomocą technologii. Występują tu krajobrazowo-pastwiskowe zespoły dygresyjne, które powstają w miejscach nadmiernego wypasu zwierząt domowych, których liczba w ostatnich latach rośnie, zwłaszcza na obrzeżach miast. Są to zerodowane i

opuszczone krajobrazy łąkowo-pastwiskowe o stromych zboczach, rzezi zwierząt. W ciągu ostatnich 5-10 lat obszar krajobrazów rekreacyjno-dygresyjnych znacznie się powiększył – pojawia się formowanie się osobliwych, ale nietypowych, ale już zauważalnych w strukturze miejskich zespołów krajobrazowych, które występują na terenach o nadmiernym obciążeniu rekreacyjnym. Przede wszystkim jest to typowe dla miast położonych w dolinach rzecznych, w szczególności Dniestru, Południowego Bugu i jego dopływów – Mohylów-Podolski, Jampol, Chmielnik, Bar, Ładyżyn.

Według rodzaju działalności antropogenicznej w 1973 roku F. M. Milkov podzielił krajobrazy antropogeniczne na klasy (Milkov, 1973). Wśród nich jest klasa krajobrazów miejskich, w strukturze której wyodrębniono dwa podklasy – krajobrazy miejskie i wiejskie, choć w latach 70-tych XX wieku ziemie wszystkich osad dzielą się na trzy główne grupy: ziemie miejskie, osady miejskie (miasteczka) i ziemie wiejskie. Trudność polegała na tym, że nie było wiarygodnych i uniwersalnych kryteriów ani wskazań do wyraźnego rozgraniczenia miasta, miasteczka i wsi. W dalszych badaniach krajobrazów mieszkaniowych takie cechy zostały znalezione i uzasadnione. Pozwoliło to w 2006 roku wyodrębnić podklasę krajobrazów miasteczkowych w klasie krajobrazów miejskich, obok podklas krajobrazów miejskich i wiejskich (Denysyk, 2006). Nie dokonano jednak dalszych klasyfikacji krajobrazów miejskich. Wyraźne rozgraniczenie podklasy krajobrazu mieszkaniowego wymaga rzetelnych informacji historycznych o każdej miejscowości, jej szczegółowych studiów historycznych i krajobrazowych oraz planów zagospodarowania na przyszłość. Ogólnie krajobrazy miasteczka odznaczają się mniej wyraźną restrukturyzacją środowiska krajobrazowego niż w miastach i znacznie bardziej znaczącą niż w krajobrazach wiejskich.

Jak już wspomniano, krajobrazy miejskie wywodzą się od człowieka. W ich nowoczesnej strukturze krajobrazowej dominują systemy krajobrazowo-techniczne (inżynieryjne i technogeniczne), a właściwie krajobrazy antropogeniczne, a także zespoły przyrodniczo-antropogeniczne i przyrodniczo-krajobrazowe (tabela 1).

Tabela 1

Struktura współczesnych krajobrazów miasteczek Wschodniego Podola

Elementy krajobrazu miejskiego	Kompleksy krajobrazowe	% całkowitej powierzchni
Systemy inżynierii krajobrazu	Istniejące drogi, place, kamieniołomy, stawy, szklarnie, wodociągi, instalacje rekultywacyjne, zakłady, fabryki, kanalizacja	30-35
Systemy krajobrazowo-technogeniczne	Osiedla i budynki wielokondygnacyjne, budynki gospodarcze, obiekty sakralne, magazyny, stadiony, zbiorniki, stawy	60-65
Właściwie krajobrazy antropogeniczne	Parki, ogrody, sady, obniżone stawy, tamy, pola uprawne, cmentarze, dygresyjne krajobrazy	10-13
Naturalno-antropogeniczne i naturalne krajobrazy	Strome niezamieszkałe zbocza, klify, bagna, wąwozy i opuszczone belki, krasy	1-4

Biorąc pod uwagę fakt, że inżynieria krajobrazu i systemy krajobrazowe tworzone przez człowieka, których rozwój tylko częściowo podlega prawom i wzorom przyrody, są w większości przypadków kluczowe i określają główne cechy funkcjonowania

miast – krajobrazy miejskie są azonalne. Jednak wpływ czynników strefowych, w tym klimatycznych, hydrologicznych i biotycznych, a także pewne procesy przyrodnicze (geologiczno-geomorfologicznych, klimatycznych, hydrologicznych) są wyraźnie widoczne nie tylko na małych „wyspach” przyrodniczo-antropogenicznych i przyrodniczych zespołów krajobrazowych, ale i ogólnie w krajobrazach miejskich. W szczególności w miastach położonych w obrębie Podolskiego Polesia – Łatyczówskiego, Przybuskiego i Desnianskiego (*Denysyk, 1998*), gdzie wysoki poziom wód gruntowych, wyższe tereny podmokłe i lesistość, rozwój urbanistyczny jest zależny od wzniesień drugich i trzecich tarasów (Chmielnik, Lityn, Turbów), występują tereny podmokłe (Kalinówka, Lityn) oraz znacznie (1,5-2 razy) większe Uroczyska podmiejskich parków, zbudowane na bazie przyległych lasów (Chmielnik, Lityn, Turbów). Nadal obserwuje się ekspansję obszaru tych miast za sprawą budowy wyniesionych, dobrze odwodnionych terenów, co prawie nie niszczy ich stabilnej struktury krajobrazowej.

Na wschodnim Podolu (pola leśne) miejscowości typu plakorny i zlewisk są słabo zajęte przez krajobrazy miejskie (do 18% obszarów miejskich). Tutaj większość z nich ogranicza się do stoków tarasów i obszarów stoków-plakornych. Dotyczy to zwłaszcza Naddniestrza i Środkowego Poburza. Pozwala to powiedzieć, że krajobrazy miejskie są strefowo-azonowe. Na Podolu Wschodnim operują na tle dwóch typów krajobrazów: strefowo-leśno-stepowy (leśno-polny) i azonalno-poleskiego (leśno-pastwiskowy). Przy ich optymalizacji i racjonalnym wykorzystaniu należy uwzględnić zarówno czynniki strefowe (naturalne), jak i azonowe (antropogeniczne).

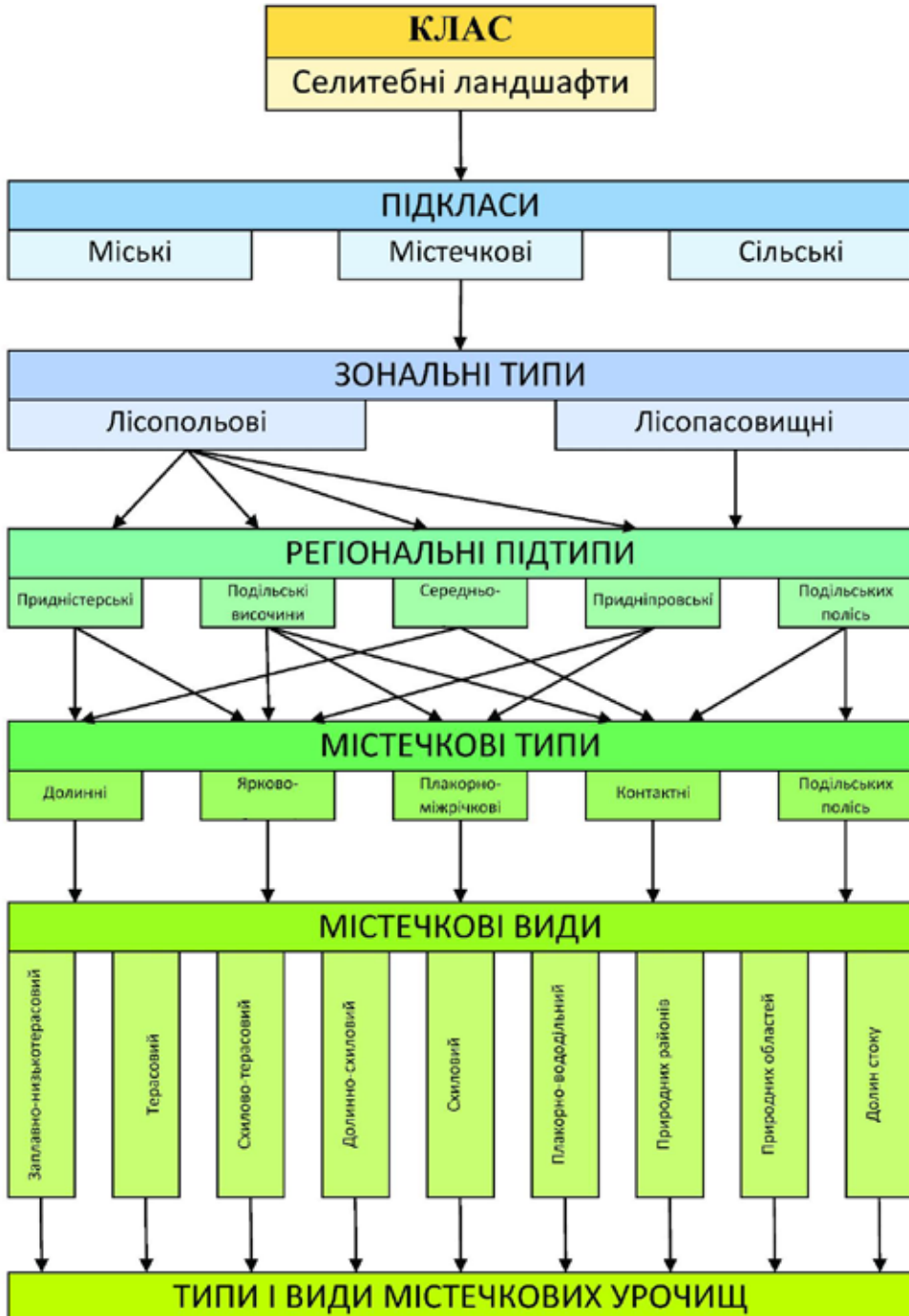
Regionalne podtypy (rys. 5) krajobrazów miejskich regionu identyfikuje się na podstawie istniejącego zróżnicowania regionalnego i zróżnicowania wysokości zespołów krajobrazowych (*Denysyk, 2014*), co znajduje odzwierciedlenie w schematach zagospodarowania przestrzennego i geograficznego (*Voropay, 1982, Fiziko-geohrafycheskoe, 1968*).

Struktura krajobrazowa miasteczek Wschodniego Podola, w szczególności Winickiego Naddniestrza (Kuryłowce Murowane, Czerniowce, Mohylów Podolski, Jampol) ukształtowana w oparciu o krajobrazy „niskogórskie” różni się znacznie od miejskich krajobrazów równin części Podolskiego Poburza albo Przydniestrowskiej wyżyny. O typach obszarów miejskich decyduje ukształtowanie terenu i zabudowa, typ – proporcje zabudowy, ogrody, sady, łąki.

Niewątpliwie możliwe są inne klasyfikacje krajobrazów miejskich, w szczególności ze względu na czas ich istnienia, stopień samoregulacji, ich znaczenie gospodarcze, głębokość oddziaływania na przyrodę, stan ekologiczny.

4. Wnioski

Warunki przyrodniczo-historyczne Wschodniego Podola przyczyniły się do powstania i dalszego rozwoju miast, ich pierwotnej struktury. W tym procesie determinantami był starożytny, aktywny i zróżnicowany rozwój bogatych i różnorodnych zasobów; dogodne położenie przestrzenne na szlakach aktywnych stosunków gospodarczych i handlowych; granica terytorium i częsta zmiana statusu państwa; oryginalność składu etnokulturowego. Jednak proces formowania się miast Podola Wschodniego był nierównomierny, mógł trwać dziesiątki, a nawet setki lat. Nowoczesna sieć miast Podola Wschodniego zaczęła się aktywnie kształtować w XVII wieku.

Rys. 5. Klasyfikacja krajobrazów miasteczek Wschodniego Podola

Badania terenowe i dociekania praktyczne pokazują, że klasyfikacja krajobrazów miejskich Wschodniego Podola jest najbardziej odpowiednia ze względu na ich genezę i treść. Zgodnie z genezą krajobrazów miejskich określanych jako technogeniczne, w strukturze których dominuje krajobraz technogeniczny, a mniej istotne są systemy inżynierii krajobrazu, a właściwie krajobrazy antropogeniczne. Pod względem treści krajobrazy miejskie należą do klasy mieszkaniowej, gdzie stanowią odrębną podklasę i typ. Krajobrazy miejskie są strefowo-azonowe, ich podtypy regionalne wyróżnia się na podstawie dostępnej różnorodności i zróżnicowania wysokościowego zespołów krajobrazowych. Dalsza klasyfikacja typologiczna uwzględnia lokalne cechy struktury krajobrazu każdego miasta.

Bibliografia

- Denysyk, G. I. (1998). *Antropohenni landshafty Pravoberezhnoi Ukrainy [Anthropogenic landscapes of the Right Bank of Ukraine]*. Vinnytsia: Arbat. [in Ukrainian]
- Denysyk, G. I. (2014). *Antropohenne landshaftoznavstvo. Chastyna II. Rehionalne antropohenne landshaftoznavstvo: navchalnyi posibnyk [Anthropogenic landscape science. Part II. Regional anthropogenic landscape science: a textbook]*. Vinnytsia: Vinobludruk [in Ukrainian]
- Denysyk, G. I., Babchynska, O.I. (2006). *Selytebni landshafty Podillia [Residential landscapes of Podillya]*. Vinnytsia: Teza. [in Ukrainian]
- Fiziko-geohrafycheskoe rayonyrovaniye Ukraynskoj SSR (1968). [Physical and geographical zoning of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Izd-vo Kyev. u-ta. [in Russian]
- Grodzynskiy, M. D. (2005). *Piznannia landshaftu: mistse i prostir: monohrafiia u 2-kh t. [Cognition of the landscape: place and space: a monograph in 2 volumes]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet». [in Ukrainian]
- Lavryk, O. D. (2015). *Richkovi landshaftno-tekhnichni systemy: monohrafiia [River landscape-technical systems: monograph]*. Uman: «Vizavi». [in Ukrainian]
- Marynych, A. M. (1985). *Teoretycheskoe obosnovanie klassyfykatsiy landshaftov i fiziko-geohrafycheskoe rayonyrovaniye Ukrainy. Priroda Ukraynskoj SSR [Theoretical substantiation of the classification of landscapes and physical and geographical zoning of Ukraine. The nature of the Ukrainian SSR]*. Landshafty. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian]
- Mylkov, F. N. (1973). *Chelovek i landshaft. Ocherky antropohennogo landshaftovedeniya [Man and landscape. Essays on anthropogenic landscape science]*. Moscow: Mysl'. [in Russian]
- Volovyk, V. M. (2011). *Etnokulturni landshafty mistechok Podillia: monohrafiia [Ethnocultural landscapes of Podillya small towns: monograph]*. Vinnytsia: VNTU. [in Ukrainian]
- Volovyk, V. M. (2013). *Etnokulturni landshafty: rehionalni struktury i pryrodokorystuvannia: monohrafiia [Ethnocultural landscapes: regional structures and nature management: monograph]*. Vinnytsia: TOV «Vinnytska miska drukarnia». [in Ukrainian]
- Voropay, A., Kunitsa, M. (1982). *Seliblebnye heosystemy fiziko-geohrafycheskikh rayonov Podolii [Residential geosystems of physical and geographical regions of Podolia]*. Chernovtsy: ChGU. [in Ukrainian]